

УДК 332.143:332.33

ФОРМУВАННЯ ОСОБЛИВО ЦІННИХ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЇХНЯ КЛАСИФІКАЦІЯ

ЄВСЮКОВ Т. О.,

кандидат економічних наук, доцент, докторант,
Національний університет біоресурсів і природокористування
України*

Розглянуто головні передумови виділення особливо цінних земель лісогосподарського призначення. Запропоновано їхню детальну класифікацію, яка ґрунтується на нормах Земельного та Лісового кодексів і Порядку поділу лісів на категорії й виділення особливо захисних лісових ділянок.

Постановка проблеми. Ліси України відповідно до чинного законодавства є її національним багатством. Вони виконують важливі соціальні, економічні та екологічні функції і є джерелом задоволення суспільних потреб у лісових ресурсах. За оперативними даними Держземагентства України, загальна площа земель лісогосподарського призначення станом на 01.01.2012 року становила 10 611,3 тис. га, або 17,6% її території. Останнім часом спостерігається позитивна динаміка збільшення площ лісів і лісовкритих територій, зокрема в 2006—2012 роках вона зросла на 107,6 тис. га [2]. Чинним законодавством передбачено виділення особливо захисних лісових ділянок, для яких встановлюватиметься обмежений режим лісокористування, у межах лісових ділянок однієї з категорій лісів (природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення; рекреаційно-оздоровчі; захисні; експлуатаційні).

Таким чином, у складі земель лісогосподарського призначення наявні землі, що характеризуються особливою з погляду лісогосподарського виробництва економічною цінністю або ж формують виключне екологічне та соціальне значення для суспільства і природи в цілому. На нашу думку, наявність таких критеріїв — головна передумова виділення особливо цінних земель (далі ОЦЗ) лісогосподарського призначення, щодо яких згідно із земельним законодавством забезпечуватиметься найвищий рівень правової охорони. Необхідність формування ОЦЗ у межах земель лісогосподарського призначення зумовлюється також їхніми унікальними захисними, природоохоронними, рекреаційними властивостями, значенням для підтримання й збереження біорізноманіття.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Останнім часом проблемі вивчення ОЦЗ присвячено наукові дослідження Д.І.Бабміндри, Д.С.Добряка, Й.М.Дороша, О.П.Канаша, А.Г. Мартина, Л.Я.Новаковського, М.А.Олещенка, С.О.Осипчука, А.М.Третяка та ін. Вони відобразили в своїх працях теоретичні, методологічні, методичні й прикладні проблеми визначення, охорони та раціонального використання ОЦЗ. Водночас залишаються недостатньо вивченими питання формування ОЦЗ у межах земель лісогосподарського призначення й опрацювання наукових підходів щодо їхньої класифікації, нерозв'язане питання розробки досконалих механізмів економіко-правової охорони цих земель, визначення їхнього правового режиму.

* Науковий консультант д-р екон. наук, проф., член-кореспондент НААН України Д.С.Добряк.

© Євсюков Т.О., 2013.

Мета статті — всебічно проаналізувати еколого-економічні, соціальні та правові передумови виділення ОЦЗ лісогосподарського призначення і представити їхню детальну класифікацію.

Виклад основного матеріалу. ОЦЗ мають велике значення в формуванні сталого землекористування, вони становлять основу екологічного каркаса, концентрують у собі найкращий земельно-ресурсний потенціал, лежать в основі формування національної свідомості та духовності нації, є об'єктами наукових досліджень на довгострокову перспективу, пропаганди передового досвіду і втілення у життя найновіших наукових розробок.

Протягом тривалого часу ліси розглядалися переважно як джерело цінної сировинної бази народного господарства та формування бюджетних (у тому числі й валютних) надходжень держави. Поряд із цим історичні факти підтверджують існування лісів, які вважалися недоторканими, заповідними і суворо охоронялися від різноманітних випадків руйнувань, забруднення та паплюження (Мельхеев Н., 1959). Варто навести яскраві приклади заснування Біловезької Пущі польським королем Сигізмундом у 1538 році, указів Петра I в 1701, 1703 роках, у яких йшлося про заборону випасання худоби, проведення рубок в заборонених лісах (порушника могла чекати смертна кара), заборону вирубування дерев навколо великих річок на відстані 30 верст і малих — 20 верст [7].

Отже, можна констатувати, що виникнення таких земель пов'язано із дбайливим ставленням людини до них, визначенням їхньої виживої ролі й закріпленням її у відповідних нормативно-правових актах (переважно з метою збереження та охорони). Як правило, цінність земель пов'язується з корисністю, зумовленою виконуваними ними функціями. ОЦЗ — це спосіб інтерпретації їхньої суспільно-економічної цінності. Відповідно землі, які мають особливу цінність, можна виділити практично в межах кожної категорії земель за основним цільовим призначенням, не є винятком і землі лісогосподарського призначення.

На нашу думку, до ОЦЗ на землях лісогосподарського призначення варто віднести особливо захисні лісові ділянки, ділянки з найкращими лісорослинними умовами, ділянки з цінними й рідкісними (ендемичними та реліктовими) деревами і чагарниками, занесеними до Червоної книги України, ділянки з насінниками та плюсовими деревами, праліси, ліси, що є об'єктом науково-дослідних робіт на довгострокову перспективу тощо.

Усім лісам характерна екологічна і соціальна цінність. Вона може бути зумовлена зоною поширення дикої природи, охоронним впливом на водозбори, місцем розташування об'єкта (території) природно-заповідного фонду або земель історико-культурного призначення. Якщо у вказаних лісах цінності вважаються такими, які відіграють унікальну роль чи мають особливе значення, то ці ліси можна віднести до особливо цінних для збереження лісів [5].

Світова практика свідчить, що питанням охорони і збереження земель, передусім особливо цінних, приділяють значну увагу. Багато зарубіжних держав проводять жорстку політику збереження їхнього потенціалу, дані про них внесені до національних реєстрів, картографуються й підлягають оприлюдненню, що є серйозним бар'єром при їх вилученні [3]. У таких розвинутих країнах світу, як США, Франція, Німеччина та інших, існують численні приклади виділення та класифікації ОЦЗ з метою збереження їхньої унікальності або ж високої продуктивності.

Наприклад, Концепція формування лісових територій високої природоохоронної цінності (*High Conservation Value Forest (HCVF)*), розроблена

1. Категорії особливо цінних для збереження лісів [5, 8]

№ п.п.	Категорія особливо цінних для збереження лісів	Характеристика*
1	HCV1	Лісові території з виявленими осередками біорізноманіття, які цінні на глобальному, національному чи регіональному рівнях
2	HCV2	Значні лісові ландшафти, значущі на глобальному, національному або регіональному рівнях, де життєздатним популяціям більшості, якщо не всіх аборигенних видів, властиві природні характеристики структури, поширення та чисельності. Такі ландшафти можуть бути розташовані в межах одиниці господарювання чи містити кілька таких одиниць
3	HCV3	Лісові території з рідкісними екосистемами й екосистемами, які знаходяться під загрозою зникнення або входять до складу таких
4	HCV4	Лісові території, що забезпечують основні природно-захисні функції в критичних ситуаціях (захист водозборів, попередження ерозії тощо)
5	HCV5	Лісові території, які є визначальними для задоволення основних потреб місцевих громад (наприклад, засоби для існування, забезпечення здорового довкілля тощо)
6	HCV6	Лісові території, що є визначальними для традиційної культурної ідентичності місцевих громад (мають для них важливе культурне, екологічне, економічне чи релігійне значення)

* Відповідно до принципів і критеріїв *FSC* (<http://www.fsc.oax.org/>).

Лісовою наглядовою радою (*Forest Stewardship Council*), передбачає класифікацію лісових земель на шість типів [8]. В її основу покладено унікальну чи ключову їхню роль у формуванні високої екологічної, соціально-економічної, ландшафтної цінності або ж цінності збереження біорізноманіття (табл. 1).

Головне завдання наведеної класифікації — розв'язання проблеми збереження лісових територій і підсилення тих унікальних характеристик, які формують цінність цих земель. Основними науковими критеріями визначення природоохоронної цінності лісових територій є: збереження природного стану екосистем; підтримка генетичного різноманіття; збереження місць існування і місцезростань; збереження традиційних ландшафтів; збереження ресурсів, відновлюваних тільки у природних системах; проведення наукових досліджень; можливість розроблення заходів щодо охорони під кожен тип резервуваних територій. Ця Концепція також передбачає прийняття зважених рішень щодо господарського використання згаданих територій [8].

Варто зазначити, що діючі підходи до виокремлення ОЦЗ в Україні не у повній мірі досконалі й потребують напрацювання пропозицій щодо їхнього визначення, обліку та охорони в умовах утвердження ринкових земельних відносин. На наші переконання, критерії цінності ОЦЗ мають бути диференційовані й обґрунтовані, насамперед із погляду еколого-економічного значення таких земель.

На нашу думку, класифікація ОЦЗ у межах земель лісгосподарського призначення повинна ґрунтуватися на нормах Земельного кодексу України від 25.10.2001 року № 2768-III [1], Лісового кодексу України у редакції Закону від 18.11.2012 року № 3404-IV [4], а також Постанови Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 року № 733 “Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок” [6]. Вона представлятиме у надійному й зручному для ознайомлення та пізнання вигляді всю область досліджуваних об’єктів і міститиме інформацію про них. На наш погляд, навести її доцільно у вигляді таблиці (класифікатора) (табл. 2).

2. Класифікація ОЦЗ лісгосподарського призначення

Код групи земель за цінністю	Код підгрупи земель за цінністю	Код виду земель	Назва виду земель за цінністю
01			Категорії лісів
	01.01	01.01.00 01.01.01 01.01.02 01.01.03	<i>Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення</i> лісові ділянки природоохоронного призначення лісові ділянки наукового призначення лісові ділянки історико-культурного призначення
	01.02	01.02.00	<i>Рекреаційно-оздоровчі ліси, що виконують рекреаційну, санітарно-гігієнічну та оздоровчу функції, використовуються для туризму, зайняття спортом, санаторно-курортного лікування і відпочинку населення</i>
	01.02	01.02.01	лісові ділянки навколо лікувально-оздоровчих об’єктів, навколо мінеральних джерел, які використовуються з лікувальною метою або мають перспективне значення
	01.02	01.02.02	лісові ділянки навколо нелінійних рекреаційних об’єктів (будинків відпочинку, пансіонатів, об’єктів фізичної культури й спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об’єктів, а також земельних ділянок, наданих для дачного будівництва і спорудження інших об’єктів стаціонарної рекреації)
	01.02	01.02.03	смуги лісу вздовж постійних, затверджених в установленому порядку лінійних рекреаційних об’єктів (навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас)
	01.02	01.02.04	лісові ділянки у межах поясів зон санітарної охорони водних об’єктів
	01.02	01.02.05	лісові ділянки у межах округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій і курортів
	01.03	01.03.00	<i>Захисні ліси, що виконують функцію захисту навколишнього природного середовища та інженерних об’єктів від негативного впливу природних і антропогенних факторів</i>

Продовження табл. 2

Код групи земель за цінністю	Код підгрупи земель за цінністю	Код виду земель	Назва виду земель за цінністю
		01.03.01	лісові насадження лінійного типу (полезахисні лісові смуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів)
		01.03.02	лісові ділянки (смуги лісів), розташовані у смугах відведення каналів, залізниць й автомобільних доріг
		01.03.03	лісові ділянки (смуги лісів) у ярах, на легкорозвіюваних пісках, рекультивованих землях, кам'янистих розсипах, малопотужних кам'янистих ґрунтах, у високогірних зонах, на стрімких гірських схилах, у селенебезпечних басейнах та на схилах лавинонебезпечних басейнів (протиерозійні ліси), які виділяються за нормативами згідно з додатком 3 [7]
		01.03.04	лісові ділянки (смуги лісів), що прилягають до смуг відведення залізниць і виділяються з категорії експлуатаційних лісів на 500 м із кожного боку. В гірських районах ширина смуг лісів у разі потреби може бути збільшена з урахуванням результатів спеціальних обстежень до розмірів, які забезпечують захист залізниць і безпеку руху
		01.03.05	лісові ділянки (смуги лісів), що прилягають до смуг відведення автомобільних доріг державного значення й виділяються з категорії експлуатаційних лісів завширшки 250 м із кожного боку дороги. Для забезпечення захисту зазначених доріг і безпеки руху в гірських районах ширина смуг лісів у разі потреби може бути збільшена з урахуванням результатів спеціальних обстежень
		01.03.06	лісові ділянки (смуги лісів) уздовж берегів річок, навколо озер, водойм та інших водних об'єктів, які виділяються з категорії експлуатаційних лісів за нормативами згідно з додатком 4 [7]. Ширина наявних смуг лісів, що перевищує нормативи, не підлягає перегляду
		01.03.07	інші лісові ділянки (смуги лісів), розташовані: на схилах балок і річкових долин із крутістю схилів до 25° (байрачні ліси); серед безлісної місцевості та мають площу до 100 га
02			Особливо захисні лісові ділянки
	02.01	02.01.00	Лісові ділянки на схилах ярів, балок, обривів, осипів і зсувів
	02.02	02.02.00	Лісові ділянки навколо витоків річок
	02.03	02.03.00	Лісові ділянки уздовж берегів річок, суднохідних і магістральних каналів, навколо озер та водойм (берегозахисні лісові ділянки)
	02.04	02.04.00	Лісові ділянки навколо токовищ глухарів

Продовження табл. 2

Код групи земель за цінністю	Код підгрупи земель за цінністю	Код виду земель	Назва виду земель за цінністю
	02.05	02.05.00	Лісові ділянки, що прилягають до земель історико-культурного призначення на яких розташовані:
		02.05.01	історико-культурні заповідники
		02.05.02	меморіальні парки
		02.05.03	поховання
		02.05.04	археологічні й архітектурні пам'ятки
		02.05.05	архітектурно-ландшафтні комплекси
	02.06	02.06.00	Лісові ділянки, які мають спеціальне господарське значення:
		02.06.01	лісонасінні лісові ділянки
		02.06.02	горіхоплідні лісові ділянки
		02.06.03	плодово-ягідні лісові ділянки
		02.06.04	медоносні лісові ділянки
		02.06.05	постійні науково-дослідні лісові ділянки
		02.06.06	інші лісові ділянки, що мають спеціальне господарське значення
	02.07	02.07.00	Лісові ділянки уздовж ліній вододілів
	02.08	02.08.00	Лісові ділянки навколо карстових утворень
	02.09	02.09.00	Лісові ділянки уздовж русел снігових лавин
	02.10	02.10.00	Лісові ділянки уздовж магістральних трубопроводів (магістральних нафто- і газоконденсатопроводів і продуктопроводів)
	02.11	02.11.00	Лісові ділянки уздовж межі з безлісною місцевістю
	02.12	02.12.00	Лісові ділянки, які прилягають до забудованих земель
	02.13	02.13.00	Лісові ділянки, що прилягають до залізниць, автомобільних доріг державного значення, державного кордону
	02.14	02.14.00	Лісові ділянки охоронних зон навколо гідрометеорологічних об'єктів
	02.15	02.15.00	Радіоактивно забруднені лісові ділянки
	02.16	02.16.00	Лісові ділянки на особливо охоронних частинах заказників

Пропонується класифікувати ОЦЗ у межах категорії земель лісогосподарського призначення за тривірною ієрархічною системою класифікації з виділенням таких розрядів: виду земель за цінністю; підгрупи земель за цінністю; групи земель за цінністю. Необхідно наголосити, що групи земель за цінністю виділяються відповідно до можливої ціннісної деталізації в межах категорії земель лісогосподарського призначення, передбаченої Земельним, Лісовим кодексами України та іншими законодавчими актами. Доцільно виділяти на рівні групи земель за цінністю ОЦЗ залежно від категорії лісів, а

також ОЦЗ особливо захисних лісових ділянок. Поділ підгрупи земель за цінністю здійснюють у межах груп. Наприклад, у розрізі категорії земель він передбачає поділ на: ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (код 01.01); рекреаційно-оздоровчі ліси, що виконують рекреаційну, санітарно-гігієнічну та оздоровчу функції, використовуються для туризму, зайняття спортом, санаторно-курортного лікування й відпочинку населення (код 01.02); захисні ліси, які виконують функцію захисту навколишнього природного середовища та інженерних об'єктів від негативного впливу природних і антропогенних факторів (код 01.03). На види землі поділяють переважно за типами лісових ділянок та їхнього розміщення на землях різних категорій, навколо й уздовж об'єктів (споруд), типами особливо цінних об'єктів тощо.

Виокремлення ОЦЗ лісогосподарського призначення у подальшому дасть можливість їх раціонально використовувати, управляти ними, охороняти їх та вести моніторинг. Ефективне управління цими землями потребує наявності достатнього інформаційного забезпечення, передусім створення повноцінного їхнього реєстру (кадастру), кадастрових планів із відображеннями на них особливо цінних земель, картографування таких земель, відображення зазначеної інформації у матеріалах земле- та лісовпорядкування.

Висновки. Головною умовою сталого розвитку держави є дотримання вимог екологічної безпеки в процесі життєдіяльності суспільства, забезпечення охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів. Важливу роль у забезпеченні екологічної та економічної безпеки держави відіграє найцінніша частина земельного фонду — особливо цінні землі.

До ОЦЗ лісогосподарського призначення доцільно включити землі, які мають особливу цінність для здійснення лісогосподарського виробництва і велике значення з погляду екологічної й соціально-економічної цінності. Для таких земель повинен бути встановлений особливий правовий режим не лише при їх вилученні із земель державної або комунальної власності, але й при зміні цільового призначення земельних ділянок приватної власності, репрофілюванні об'єктів тощо.

Нинішня класифікація ОЦЗ в Україні є спрощеною і незавершеною. Запропонована класифікація ОЦЗ лісогосподарського призначення може розглядатися як спроба розроблення складової нормативного документа (у розрізі категорії земель лісогосподарського призначення), який регламентував би перелік ОЦЗ залежно від категорій земель за цільовим призначенням. Такий норматив був би основою для формування відповідних територіальних зон у кадастрово-реєстраційній системі й надійною основою для ефективного державного контролю за використанням та охороною ОЦЗ.

Список літератури

1. Земельний кодекс України : прийнятий 25 жовтня 2001 року № 2768-III // Відом. Верховн. Ради України (ВВР). — 2002. — № 3—4. — Ст. 27.
2. Земельний фонд України станом на 1 січня 2012 року та динаміка його змін у порівнянні з даними на 1 січня 2006 і 1 січня 2011 років // Веб-джерело : офіц. сайт Держземагентства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dazgu.gov.ua/terra/control/uk/publish/article?art_id=134612&cat_id=97786
3. Лойко П.Ф. Землепользование: Россия, мир (взгляд в будущее). — Кн. первая / П.Ф.Лойко. — М. : Гос. ун-т по землеустройству, 2009. — 332 с.
4. Лісовий кодекс України : прийнятий 21 січня 1994 року № 3852-XII // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). — 1994. — № 17. — Ст. 99.

5. Особливо цінні для збереження ліси: визначення та господарювання (практ. посіб. для України) // Веб-джерело : Офіц. сайт WWF — Всесвітнього фонду природи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://awsassets.panda.org/downloads/ocz1.pdf>

6. Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 року № 733 // Веб-джерело : Офіц. сайт Верхов. Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-%D0%BF>

7. Реймерс Н.Ф. Особо охраняемые природные территории / Н.Ф.Реймерс, Ф.Р.Штильмарк. — М. : Мысль, 1978. — 296 с.

8. The High Conservation Value Forest Toolkit / [Steve Jennings, Ruth Nussbaum, Neil Judd, Tom Evans]. — 2003. — Ed. 1. — Oxford <http://www.proforest.net/objects/publications/HCVF/hcvf-toolkit-part-1-final-updated.pdf>

Рассмотрены главные предпосылки выделения особо ценных земель лесохозяйственного назначения. Предложена их классификация, основанная на нормах Земельного и Лесного кодексов и Порядка разделения лесов на категории и выделения особо защитных лесных участков.

In this paper the author considers the main prerequisites for the allocation especially valuable lands for forestry purposes. In conclusion, a detailed classification of especially valuable lands for forestry purposes, based on the norms of the Land and Forest Codes and Procedure division of forests into categories and determination of protective forest plots.